

Aapjes kijken

Citation for published version (APA):

Janssen, J. H. L. J. (2024). Aapjes kijken: Over een gedeelde liefde voor het dierenrijk. In J. Janssen, L. van Spijk, P. Moss, & M. Wiltink (Eds.), *Met alle geweld geleerd: Liber Amicorum voor Otto Adang* (pp. 125-132). Uitgeverij Boom.

Document status and date:

Published: 01/03/2024

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

<https://www.ou.nl/taverne-agreement>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 16 Feb. 2025

Open Universiteit
www.ou.nl



Aapjes kijken

Over een gedeelde liefde voor het dierenrijk

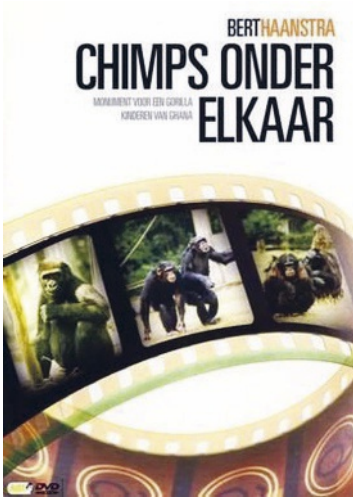
*Janine Janssen**

Inleiding

Waar ik Otto ook tegenkom, ons gesprek gaat binnen vijf minuten over apen en andere diersoorten. Wat we delen, is een liefde voor het dierenrijk, maar we hebben wel een andere beroepsmatige weg afgelegd. Otto heeft als bioloog en primatoloog daadwerkelijk verstand van ander dan menselijk leven. Hij heeft er niet alleen over geschreven, hij werkte ook mee aan een film van Bert Haanstra – *Chimps onder elkaar* uit 1984 – waardoor hij waarschijnlijk de enige medewerker van de Politieacademie is, die ook een vermelding heeft in de *International Movie Database* (zie figuur 1).¹

* Prof. dr. Janine Janssen is lector Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties aan de Politieacademie en aan Avans Hogeschool. Zij is als hoofd onderzoek verbonden aan het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de nationale politie en is tevens bijzonder hoogleraar Rechtsantropologie aan de Open Universiteit.

¹ Zie www.imdb.com/name/nm1637286.

Figuur 1 Filmposter van *Chimps onder elkaar*

Zelf ben ik lange tijd halfblind door het leven gegaan en ben ik mij pas later gaan realiseren hoeveel ellende en verdriet menselijke dieren over andere soorten en ecosystemen uitstorten door onze ongebreidelde consumptiegedrag. Al lange tijd maak ik me dan ook sterk voor wat zo mooi een non-speciesistische criminologiebeoefening heet. Dat is een criminologie waarin het dier mens niet langer centraal staat, maar waarbij criminologen oog hebben voor de ervaringen van andere soorten leven in het algemeen en in het bijzonder voor de manier waarop zij het slachtoffer worden van menselijk handelen (Janssen, 2019). Dit is inmiddels een buitengewoon rijk onderzoeksgebied, waarin onder meer onderzoek gedaan wordt naar de positie van andere dan menselijke dieren in het recht, de relatie tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling en uiteraard ook de inzet van dieren in de veiligheidszorg.

Een heel interessant onderzoeksgebied is, dat wat ik zelf het dierenrijk als ‘metaforische grabbelton van goed en kwaad’ heb genoemd (Janssen, 2019): als je je partner wilt bedriegen en ook seksuele relaties met anderen wilt aanknopen, dan vind je altijd wel een dier dat dat ook doet. De bonobo’s worden vaak van stal gehaald om te laten zien hoe volstrekt normaal ‘het buiten de lijntjes kleuren’ is. Mocht de lezer de partner van het tegenovergestelde willen overtuigen, dan wordt doorgaans een beroep gedaan op zwanen, waarvan verondersteld wordt dat die hun hele leven bij elkaar blijven en blijkbaar aan elkaar ook genoeg

hebben. Niet alleen op het gebied van seksualiteit worden veel van dit soort vergelijkingen gemaakt. Ook wat betreft het oplossen van conflicten en de toepassing van geweld wordt vaak met een scheef oog naar andere soorten gekeken.

Hoe interessant ook, methodologisch komt er het een en ander kijken bij een dergelijke vergelijking. Daarover gaat deze bijdrage. In de eerste paragraaf ga ik kort in op de zin van dit soort vergelijkingen en de methodologische eisen waaraan een en ander moet voldoen. Ik heb ervoor gekozen om Otto in deze paragraaf door middel van citaten uitvoerig aan het woord te laten omdat ik op dit terrein zoveel van hem heb geleerd. In de tweede paragraaf geef ik een aantal voorbeelden van de manier waarop dieren als metafoor in de criminologie zijn beland: als toonbeeld van onschuld, als slachtoffer en zelfs ook als dader. Aan de hand van deze voorbeelden laat ik zien dat we doorgaans vrij oppervlakkig naar andere soorten kijken. Ik rond af met een slotakkoord: waarom is het voor mensen toch zo moeilijk om onbevangen de blik op andere soorten te richten?

Kijken en vergelijken: hoe het (niet) zou moeten

Een kritische lezer zou na de inleiding wellicht denken dat het kijken naar andere soorten om ook iets over menselijk gedrag op te steken, een onzinnige exercitie is. Niets is echter minder waar. Waarom dat wel zinvol is, laat ik Otto het liefst zelf uitleggen:

‘Op zijn minst kunnen modellen ontleend aan het onderzoek van dieren getoetst worden aan menselijk gedrag. Door zijn evolutionaire voorgeschiedenis is ook de mens uitgerust met tal van emotionele disposities, die afgestemd zijn op het verhogen van reproductiekansen. Via het proces van natuurlijke selectie zijn we toegerust met erfelijke predisposities die er mede voor zorgen dat we geneigd zijn ons onder bepaalde omstandigheden op bepaalde manieren te gedragen. Het kan niet vaak genoeg herhaald worden dat deze “neigingen” ons gedrag geenszins vastleggen: we kunnen ervan afwijken (...).’ (Adang, z.d.; zie ook Adang, 2000)

Maar Otto merkt ook terecht op dat vergelijken iets anders is dan aan elkaar gelijkstellen:

‘Zo komt het voor – zowel onder menswetenschappers als onder biologen en ook bij niet-wetenschappers – dat men al te gemakkelijk van dier naar mens extrapoleert. In feite zijn heel wat psychologische theorieën rechtstreeks afgeleid uit proeven met ratten en muizen. Uit experimenten met muizen is bijvoorbeeld gebleken dat wanneer kunstmatig een situatie van “overbevolking” wordt gecreëerd (door meer muizen in eenzelfde ruimte te zetten), de agressie sterk toeneemt en tot dodelijk geweld leidt. Sommigen zien hierin een parallel met de mensenwereld en zijn soms overbevolkte steden. Zonder nader onderzoek is een dergelijke gelijkstelling echter uitsluitend op te vatten als een hypothese – een hypothese die bij nadere beschouwing wel eens onhoudbaar zou kunnen zijn (...). De ethologische ervaring met het doen van gedragswaarnemingen kan een belangrijke aanvulling vormen op de in de menswetenschappen gebruikelijke onderzoeksmethoden. Vanuit een ethologische invalshoek zal vooral nadruk gelegd worden op directe observatie van het gedrag in dagelijkse situaties (...). In de ethologie wordt scherp onderscheid gemaakt tussen proximate en ultimate vraagstellingen. Proximate zijn die factoren die werkzaam zijn rond het moment van uitvoering van de gedragingen; ultimate factoren verwijzen naar mogelijke biologische functies van gedragingen en naar de rol van natuurlijke selectieprocessen. Beide soorten vragen (die per definitie geen tegenstrijdige antwoorden kunnen opleveren) zijn van belang bij de bestudering van gedrag. Sommige soorten vraagstellingen leggen meer het accent op motivationele en causale aspecten, andere op effecten van gedragingen op korte of langere termijn (...). Vaak wordt gebrekkig onderscheid gemaakt tussen bovengenoemde drie mogelijke raakvlakken van onderzoek naar menselijk en naar dierlijk gedrag, namelijk wat methode, vraagstelling en hypothese betreft.’ (Adang, z.d.; zie ook: Adang, 1986, 2000)

Het spreekwoordelijke aapjes kijken is dus zo gek nog niet, maar daar komt methodologisch dus wel een en ander bij kijken; dat doe je niet zomaar.

Dierlijke metaforen in de criminologie

Uit de hiervoor gepresenteerde woorden van Otto kunnen we concluderen dat het nog niet zo eenvoudig is om naar andere soorten te kijken. Heel vaak redeneert de mens vooral vanuit zichzelf – speciesistisch dus. Doorgaans kijken we niet heel goed naar andere soorten, maar plakken we er etiketten op die in onze kraam te pas komen. Zo komen we in de criminologie dus ook dieren tegen in de rol van toonbeeld van onschuld en slachtofferschap. Ook komen we dieren in de metaforische rol van dader tegen.

Niemand heeft zo helder omschreven wat in onze ogen een ‘ideaal slachtoffer’ is, als Nils Christie: op klaarlichte dag is een oudere dame op weg om voor haar zieke zus te zorgen. Helaas wordt ze opgewacht door een enge en haar onbekende man, die haar op haar hoofd slaat en haar berooft om zijn verslaving aan drank en drugs te kunnen bekostigen. Zij is het ‘ideale slachtoffer’ omdat: (1) het slachtoffer is zwak – een oudere vrouw; (2) het slachtoffer is bezig met een respectabele taak – zorgen voor een zieke zus; (3) het slachtoffer kan niet verweten worden dat zij zich op een bepaalde locatie bevond – op klaarlichte dag op straat; (4) de dader is groot en slecht – een grote, enge, verslaafde man; en (5) de dader is geen bekende van het slachtoffer – het slachtoffer had niks te maken met de engerd die haar overviel. Als slachtoffers aan deze kenmerken voldoen, zijn ze volgens de Noorse criminoloog ‘ideaal’ in die zin dat ze op onze sympathie kunnen rekenen: het ideale slachtoffer is ‘(...) a person or a category of individuals who – when hit by crime – most readily are given the complete and legitimate status of being a victim’ (Christie, 1986). Het is niet zo moeilijk om ook dieren in dit schema in te passen. Bij een analyse van het debat over het al dan niet in de ban doen van de onverdoofde slacht in Nederland viel me dat al snel op: het dier is zwakker dan de slager, het dier doet niet iets onrespectabels, het dier is ook niet op een verkeerde plaats, de dader is groter, sterker en een onbekende. Bepaalde groepen werd ‘beestachtigheid’ verweten om de manier waarop zij ‘onschuldige dieren’ zouden behandelen. Het ging vaak niet om inhoudelijk commentaar op deze slachtmethode, maar er werd doelbewust een afstand gecreëerd tussen ‘onschuldige slachtoffers’ en ‘wrede en gewetenloze’ daders. Deze ‘kritiek’ speelde dan ook een rol in het dehumaniseren van bepaalde bevolkingsgroepen (Janssen, 2014; Janssen & Kolthoff, 2018).

Als ik het heb over ouderschap onder dieren, dan kan ik niet om de ‘crimmigratie’ van een aantal soorten heen. Analyse van het vocabulaire dat gebruikt wordt in debatten over migratie, integratie en

de multiculturele samenleving, heeft inmiddels ook zijn weg gevonden naar debatten over de migratie van andere soorten, waarbij sommige zelfs expliciet als ‘dader’ worden gepresenteerd: de ‘invasieve exoten’. In een nota uit 2007 geeft het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) de volgende omschrijving: ‘Een exoot is een uitheemse plant, dier of micro-organisme die Nederland niet op eigen kracht kan bereiken, maar door menselijk handelen (transport, infrastructuur) terecht is gekomen in de Nederlandse natuur.’ Een exoot kan ‘invasief’ worden ‘als deze zich vestigt en explosief ontwikkelt’. In niet mis te verstane bewoordingen wordt aangegeven dat hiermee risico’s gepaard gaan: ‘Invasieve exoten kunnen een bedreiging vormen voor de inheemse biodiversiteit, volksgezondheid en veiligheid. Exoten kunnen de maatschappij hierdoor veel last bezorgen en ook tot economische schade leiden.’ De Aziatische tijgermug, die als versterking op de grote vaart illegaal ons land binnenkomt, is een voorbeeld van een invasieve exoot. Dit beestje wordt verder omschreven als een ‘agressieve steker’. Ook bij de aanpak van de invasieve exoten is volop sprake van jargon dat we ook uit de rechtshandhaving in het algemeen en het politiewerk in het bijzonder kennen: ‘signalering’, ‘monitoring’, ‘preventie’, ‘bestrijding’, ‘handhaving’ en ‘aansprakelijkheid’.

Er is ook nog een andere relatie tussen dieren en ouderschap: menselijke ouders worden vaak met dieren en beesten vergeleken. Dat stipte ik hierboven al aan bij de korte behandeling van de onverdoofde slacht. In gesprekken met Otto heb ik ook vaak aan dit aspect van de metafoer van ouderschap moeten denken. Wij hebben er allebei moeite mee als primaten bijvoorbeeld met hooligans of andere vanden worden vergeleken. Als dieren dan al met menselijke dieren worden vergeleken, dan gaat het vaak om mensen met wie we in ieder geval bij de politie veel te stellen hebben. Ik ben van mening dat we daar menige primaat ernstig te kort mee doen. Het zou me namelijk niet verbazen wanneer de sociale organisatie van een groep apen beduidend complexer is dan die van hooligans. Maar tot op heden ben ik nog geen vergelijkingen tussen primaten en lectoren en/of politiechefs tegengekomen. Dat verdienen die apen wel.

Waarom aapjes kijken zo moeilijk is

Het lastige van het kijken naar andere soorten is dat we onszelf zo in de weg zitten. We kunnen nu eenmaal niet aan ons eigen lichaam en zintuiglijke waarneming ontsnappen. Heel invloedrijk is het essay van

Nagel uit 1974 geweest, waarin hij zich afvraagt wat het betekent om een vleermuis te zijn: ook al wapper je met je armen op en neer, dan nog weet je niet hoe het voelt om te kunnen vliegen. Hoe beperkt we zijn in het ons inleven in andere soorten, blijkt ook uit een hilarisch boek van de Britse veearts Charles Foster, die onder meer getracht heeft om als das, otter, vos en als hert te leven. Aan het einde van zijn verslag komt hij tot de eerlijke conclusie dat hij meer geleerd heeft over zichzelf dan over de dieren waarvan hij getracht heeft hun levenswijze te benaderen (Foster, 2016).

Maar niet alleen onze lichamen en de daaraan gekoppelde (on)mogelijkheden voor waarneming zitten ons in de weg. Ook de manier waarop we denken over onze plek in het dierenrijk, speelt ons parten. Sommigen zien zichzelf niet eens als dier. Velen die de mens wel tot onderdeel van het dierenrijk rekenen, zien mensen als ‘bijzondere dieren’. Dat wordt ook wel het *Human Exemptionalism Paradigm* genoemd (Dunlap & Catton, 1994). Maar hoe terecht is dat? Feit is dat we eigenlijk vrij weinig weten over andere soorten. Frans de Waal heeft laten zien dat ook wetenschappers vaak de fout ingaan met hun veronderstellingen over het leven van andere soorten. In een boek met de alleszeggende titel *Zijn wij slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* (De Waal, 2016) werkt hij die gedachte verder uit. De vraag is dan ook of mensen nu werkelijk zo bijzonder zijn. Wat mij betreft is dat een retorische vraag: we zijn een onderdeel van een groot dierenrijk. Wat ons bijzonder maakt, is het feit dat ons gedrag zo’n desastreuze invloed heeft op het leven van de andere aardbewoners.

Tot slot

Otto is niet alleen een zeer verdienstelijk wetenschapper, hij is ook een aimabel en gezellig mens. Om die reden hoop ik dan ook oprecht dat hij nog lange tijd in ons netwerk blijft. In deze bijdrage heb ik duidelijk willen maken dat het voor mensen onweerstaanbaar is om bij complexe gedragingen en problemen van onze eigen soort leentjebuurt elders in het dierenrijk te spelen. Met name waar het seksualiteit en geweld betreft. De lezer hoef ik ongetwijfeld niet uit te leggen dat de politie frequent met grensoverschrijdend gedrag van burgers op deze terreinen geconfronteerd wordt. Ik zou dolgraag met Otto samen serieus werk willen maken van wat we in het algemeen van andere soorten kunnen leren en in het bijzonder wat we daar bij de politie aan hebben. *Last but not least* dragen we dan ook bij aan de rehabilitatie van al die dieren die door onnozele menselijke vergelijkingen te kort zijn gedaan.

Literatuur

- Adang, O. (z.d.). *Sociaal gedrag bij chimpansees*. <http://chimpansee.homestead.com/groepstherapie.html>
- Adang, O. (1986). Agressie binnen samenlevingsverbanden. *Justitiële Verkenningen*, nr. 4, 392-410.
- Adang, O. (2000). *Pestkoppen, agenten en leraren: enkele ethologische bespiegelingen*. www.policestudies.net/nibi.html
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In E.A. Fattah (Ed.), *From crime policy to victim policy* (pp. 17-30). London: Macmillan.
- Dunlap, R.E. & Catton, W.R. (1994). Struggling with human exceptionalism: The rise, decline and revitalization of environmental sociology. *The American Sociologist*, 25(1), 5-30.
- Foster, Ch. (2016). *Being a beast: An intimate and radical look at nature*. London: Profile Books.
- Janssen, J. (2014). Onverdoofd slachten: Dierenwelzijnsargumenten tegen en godsdienstige argumenten voor deze slachtmethode. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid*, 5(1), 34-45.
- Janssen, J. (2019). *Waarom de criminologie mij dierbaar is: Een persoonlijk pleidooi voor non-speciesisme*. Den Haag: Boom criminologie.
- Janssen, J. & Kolthoff, E. (2018). Dierenliefde en onderwereld-p.r., *PROCES*, 97(6), 415-421.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. (2007). *Beleidsnota Invasieve Exoten*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- Nagel, Th. (1974). What is it like to be a bat? *The Philosophical Review*, 83(4), 435-450.
- Waal, F. de. (2016). *Zijn wij slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* Amsterdam: Atlas Contact.